

tam, hogy a szöveg természeti jelenségként áradjon, mondataim szinte öntudatlanul engedelmességek a belső ritmusnak. Nem a szellem, hanem a szakadatlan folytonosság összetartó erejében bízom” – írja a megnevezetlen elbeszélő figura a könyv vége felé.

Hát igen. Az önmagát szabályozó rendezési elv azonban nem akar működni. Nincs összetartó erő. Csak az összetartó erő utáni sóvárgás van. Ami persze érthető, de ezt formalizálni kellene valahogy. Nem sikerül a mű, és ezért aztán nem érdekes az erőfeszítés sem, bármennyire rokonszenves is a küzdelem, ami egy érvényes új epikus nyelv megteremtéséért folyik. Az olvasó kegyetlen: nem akar közvetlenül magával szembeülni, csak akkor hajlandó erre, ha megemeli, átforgatja a műalkotás szövege a saját hétköznapiját. Lehet, hogy ez konzervatív esztétika, de akkor annál radikálisabban vitába kellene vele szállnia a szövegnek. Csinálni kellene mondjuk valami egészen vad és lehetetlen regényt, ami nem a mű megformálhatatlanságának szenvelgéséről szólna most már, hanem kialakítana egy sosem látott érvényes formát: ime, ez felel meg *ennek* az életérzésnek.

Teljesen fölöslegesnek tartom a kötet végi jegyzeteket. Nem szükséges megadni azt, hogy a szövegrészlet szöveg egy pontján mondjuk Hajas Tibor-, Ingmar Bergman- vagy T. S. Eliot-utalások vannak. Különösen nem célszerű ilyen megjegyzéseket tenni: „*A vacsora alapbeállítása Rilke Családi ünnep című novellájából való.*” Ha abból való is, miért kell ezt jelezni? Ki kíváncsi olyan nagyon arra, honnan meríti ihletét az író? Az egyik jegyzet azt közli, hogy: „*A fényképen a halottas ágyon fekvő Wittgenstein látható.*” Ha nem lenne ez a mondat, valószínűleg elég kevesen jönnének rá a rejtett utalásra. De kell-e ezt tudnia a főszöveg olvasójának? Ha kell tudni és kell jelezni ezeket a műveltségelemeket a szerző szerint, az nem annyira a könyv előnyére, mint inkább a hátrányára válik.

Nem mondhatok mást, mint hogy e jegyzetek ellenére avagy azokkal együtt a HALÓ szinte alig követhető – mint egész, mint kézbe veendő és olvasható mű. Ha nem kellett volna írnom róla, valószínűleg soha nem tudtam volna végigolvasni. Néhány kivételes mondata ellenére is összességében unalmas, fásaszó és enervált. Szerzőjét biztosan ked-

velném, ha személyesen ismerném, mert igazán finom és érzékeny elme képes csak ilyen rejtélyes és intim szöveg megírására. A könyvet azonban nem tudom szeretni, mert azt nem lett volna szabad kiadni. Nem is a szerző felelőssége ez igazából, aki nyilván a legjobb szándékkal fogalmazta és dolgozta így össze anyagát, hanem a kiadóé. Nem lenne szabad egy tehetségesnek mutatkozó embert, egy potenciális íróat abba a zavaros helyzetbe hozni, hogy a reménybeli regénye helyett és az *előtt* – annak szó szerint értett szinopszist adjuk ki. Miért a szinopszist, miért nem a regényt majd? Kiadói szerkesztők, hol vagytok ilyenkor?

Károlyi Csaba

TÖRTÉNETÍRÁSUNK BÉCSI KORSZAKA

Újváry Gábor: *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika*
Kleblsberg Kunó és a Bécsi Magyar
Történeti Intézet
Győr, 1996. 260 oldal, ár nélkül

Utolsó írásai egyikében Ránki György a modernizáció két háború közötti legfontosabb fejleményeként nevezte meg a Kleblsberg-féle kultúrpolitikát. Az oktatás és a művelődés húszas években folyó állami modernizálásáról ugyanakkor a szerző, teljes összhangban a történetírás akkori véleményével, igen kritikusan szólt. „*Amint a gazdasági modernizáció sem a társadalmi jólétet, hanem a »nemzeti erőt« tekintette megvalósítandónak – írta –, úgy a művelődési modernizáció is elsősorban a revizionista politika szolgálatában állt.*”

Azóta, hogy e sorok napvilágot láttak (1987. október), sok minden változott körülöttünk. A kilencvenes évek első felében a Horthy-kor politikai indíttatású megítélése messze került attól a beállítottságtól, amely egyértelműen kárhozatosnak ítél egy akár a revízió ügyét is jól szolgáló valamikori kultúrpolitikát. Természetesen nem ez volt az egyedüli oka, hogy 1990-ben kötetben adták ki a

kultúrpolitikus válogatott beszédeit és írásait, vagy hogy a rehabilitálás igényével írtak személyéről tanulmányokat az idő tájt. A Klebelsberg-apológia, ahogy azt Tőkéczi kifejtette, a „*legkorszerűbb eszközökkel*” megvalósított „*konzervatív reform*” kultúrpolitikáját állította piedesztálra, aki a „*végző soron »ideologikusan technokrata« társadalomkorszerűsítési program*” segítségével kísérelte meg a pusztuló magyar középosztály megmentését.

Nézőpont kérdése, miként vélekedünk egy ilyen középosztálymentő és „*mérsékeltlen antidemokratikus minőségi program*”-ról, ha annak tekintjük egyáltalán Klebelsberg kultúrpolitikáját. Ahhoz viszont aligha fér kétség, hogy Klebelsberg gyakorlati tevékenysége politikájának mögöttes indítékaitól függetlenül mindig vagy legalábbis már jó ideje pozitív értékelést kapott. Ezen a téren nem volt tehát szükség a gróf rehabilitálására. Nem véletlen, hogy az 1990-es Klebelsberg-kötetet szerkesztőként és a bevezető szerzőjeként Glatz Ferenc jegyezte, hiszen ő már 1969-ben kettős tükörben ábrázolta a Bethlen-rendszer agilis politikai személyiségét. Miközben nem mulasztotta el leszögezni e kultúrpolitika rendszert legitimáló funkcióját, ugyanakkor a Klebelsberg-féle tudománypolitikát „*fejlődésként*” minősítette. A „*ki-egyensúlyozott*” Klebelsberg-kép mottója pedig így szólt akkoriban: „*Szaktudományos fejlődés és reakciós politikához kötődés kettőssége élesen exponálódik*”, midőn Klebelsberg irányítja a kultúr- és tudománypolitikát.

Utóbb, 1989-et követően e „*reakciós politikához kötődés*” az imént mondottakon túl talán azért sem hatott már fontos szempontként, mert a politika és történetírás mindenkori szoros összetartozása, kölcsönös függésük nem tűnt többé pusztán korszpecifikus jelenségnek, hanem valami olyasminek, ami mindig és mindenhol kísért. S ebben bizonytalán a posztmodern ihlette szkepszis is ludas, amely a megismerőt mindenkori situátságában definiálja.

Újváry könyve mindenesetre arra példa, miszerint nem elképzelhetetlen ma már úgy megírni egy Klebelsberg kultúrpolitikájáról szóló szakmunkát, hogy annak rendszerlegitimáló politikai funkciójáról még csak említés se történjék benne. Pontosabban: a szerző a rövidre szabott historiográfiai bevezetésben,

melyet maga is kérdőjelesen nevez objektívnek, és ahol egyúttal jelzi a vizsgált téma (tehát Klebelsberg) iránti „*szubjektív kötődéseit és vonzásait*”, elhárítja magától a kérdés illetén felvetését, mondván: „*A klebelsbergi politika indítóokai, külső és belső ösztönzői részben megválaszolatlanok*” (16. o.) – ne foglalkozzunk tehát velük. Helyette törődjünk azzal, ami eleve jobban dokumentált, és aminek, ráadásul, van mához szóló gyakorlati (tehát jól hasznosítható) üzenete a külföldi magyar intézetek és a tudatosan szervezett tudomány- és ösztönjpolitika kérdésével. Ezek azok a „*problémák*”, melyeket Klebelsberg „*mintaszerűen kezelt*”, s amelyek „*napjainkban mind fontosabbá váló*” példaként hatnak.

A téma megközelítésének ebből fakadó pragmatizmusa folytán Újváry inkább adattár formájában és a „*tények*” bőséges tálalása útján, egyszerűval deskriptív, nem pedig elemző módon adja elő a Bécsi Magyar Történeti Intézet múltjáról szóló történetet. Ám e téren fölöttébb hasznos és értékes munkát végzett a szerző, olyat, melynek szerteágazó továbbgondolása nélkül a jövőben nem lehet többé a tárgyról érdemben szólni. S bár szívesen fogadná az olvasó Újváry elemző okfejtéseit is, azok hiányában azután végül maga lát hozzá az értelmezéshez. Pedig Glatz Ferencnek a témáról írt tanulmányai nem tették volna feleslegessé az interpretációt már azért sem, mert azok egyrészt maguk is részlegesek, másrészt korrigálhatók vagy továbbfejleszthetők.

A kérdés az, mi példaértékű a klebelsbergi tudománypolitikában. Ám ahhoz, hogy a kérdésre akármilyen választ adjunk, elengedhetetlen legalább vázolni e tudománypolitika fő vonásait. Újváry, mert ennek szenteli könyvét, Klebelsberg intézményteremtő tevékenységében jelöli meg e politika lényegét; abban tehát, hogy az 1917-től a Történelmi Társulat elnöki tisztét, 1921 végétől fél éven át a belügyminiszteri, végül 1922 és 1931 között a kultuszminiszteri posztot betöltő, félig arisztokrata, félig köznemesi származású és kezdettől miniszteriális tisztviselő Klebelsberg létrehozta az *első* magyar történetkutató intézetet. Mindez önmagában nem lenne elegendő, ha nem párosulna hozzá a történetírás egészét átfogó ambiciózus program, benne a kutatások tartalmi meg- vagy inkább

újrameghatározásával. Újváry a program legfőbb hozadékát abban látja, hogy Klebelsberg tudománypolitikájának egésze alatt „*össze lehetett fogni a később egymással szembekeverülő historikusokat, közös munkára lehetett megnyerni és serkenteni őket*” (152. o.). A mából visszatekintve talán nem egyértelmű, hogy vajon erény-e a szemléleti és tematikai pluralitás felszámolása a szervezett és üzemszerű tudományos működési mód érdekében. Ám a távlat ez esetben csalóka, mert a „fejlődés”, ahogy e szaktudományi fejleményt már Glatz is minősíti, a közvetlen múlthoz, az 1918 előtti céhes szakmai viszonyokhoz képest valóban előrelépés volt. A számtalan egyéni kutatói ambíció, melyet „*csak Klebelsberg tudott együtt tartani, csak Klebelsberg tudott egyazon cél érdekében mozgósítani*”, a történetírás adott körében és fájában koncentrált erőfeszítésre teremtett módot. S ez az adott terület a forrásfeltárás és közlés, ennek érdekében alapította ugyanis Klebelsberg 1920-ban a bécsi székhelyű és a maga nemében első magyar történeti kutatóintézetet.

A FONTES című újkori történeti forráskiadvány-sorozat, melynek munkálataihoz szolgált szervezeti háttérként a bécsi intézet, a magyar történetírás olyan jelensége, amely feltétlenül hosszabb elemzést kívánna. Röviden arról van szó, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával egy időben Klebelsberg felvetette és 1920-szal napirendre is tűzte az újkori történeti kutatások programszerű megindítását. Nem igényel különösebb részletezést, hogy miért éppen akkor vált aktuálissá a XVIII. és XIX. századi közvetlen múltira irányuló történetírói feltáró munka. Ennek a trianoni sokkal összefüggő közvetlen okairól éppúgy bőven szó esik a szakirodalomban, mint a Haus-Hof und Staatsarchiv ekkortól immár szabadon kutatható iratanyagának a kutatókra gyakorolt vonzerejéről. Miután Klebelsberg a Történelmi Társulat elnökeként, később pedig kultuszminiszterként mintegy kierőszkolta, majd ügyes menedzselés révén életben tartotta az újkori témákban a bécsi levéltárak anyagaira alapozott történeti kutatómunkát, lényegében fordulatot hajtott végre a hazai historiográfiában.

Mint minden másnak, ennek is voltak előzményei. Jól ismert a Thallóczy Lajos és Károlyi Árpád nevével fémjelzett század végi,

század eleji bécsi magyar levéltáros- és történész, melyhez a tizedes években csatlakoztak azok a fiatal historikusok (Szekfű, Eckhart, Miskolczy), akik mind a FONTES, mind a Bécsi Magyar Történeti Intézet szempontjából később kulcsszerepet töltenek majd be. Az előzmények azonban csak azért folytatódhattak vagy teljesedhettek ki, mert egyszerre és egy időben több feltétel is hatott.

Ha az ma már talán látható is, hogy miféle politikai és tudományos (levéltári) körülmények kellettek ahhoz, hogy a korábbi közép-korcentrikus magyar történetírás újkori tematikára váltsan át, még mindig ott a kérdés: miért Bécs adott otthont az első nagyüzemi módon működő magyar történetkutató intézetnek? Másként fogalmazva: vajon miért a bécsi levéltárak kaptak prioritást ebben az új keletű forrásfeltáró és közlő munkában? A kérdés azért is helyénvaló éppen e könyv kapcsán, mert Újváry közvetve számos támponttal szolgál az eddigi argumentumok újragondolásához vagy kiegészítéséhez.

Már Glatz Ferenc utalt rá annak idején, hogy Klebelsberg kezdetben, a történeti magyar állam felbomlása előtti utolsó pillanatokban „*a hazai intézet létrehozására gondol első sorban*”. Egy ilyen „*budapesti előkészítő központi intézet*” hiányában ugyanis, vélte Klebelsberg, az ösztöndíjasokat foglalkoztató külföldi, első helyen a bécsi kutatóhely sem funkcionálhat majd kellő szakmai színvonalon. Utóbb azonban úgy alakult meg a Bécsi Magyar Történeti Intézet határozott kutatási profillal és folytonos ösztöndíjas-állománnyal, hogy mindvégig hiányzott mögüle a budapesti „*előkészítő*” kutatóhely. Számos jel utal rá, hogy ez korántsem volt pusztán a véletlen műve. Egy feltehetően a harmincas évek derekán írt levelet idéz Újváry, melyben a Bécsi Magyar Történeti Intézet szakmai menedzselését már a húszas évek eleje óta lelkiismeretesen ellátó budapesti történész, Domanovszky Sándor fejti ki a következőket: „*Amilyen szükségesnek tartom az ösztöndíjas előkészítését az irodalomba való bevezetéssel, annyira elhibázottnak tartanám, ha a hazai levéltári anyag földolgozása a bécsi előtti történnék. Ez nem ökonomikus, mert a szóba jövő témáknál a hazai anyag rendesen mennyiségre sokkal nagyobb, de sokkal szegényebb jelentős darabokban.*” (141. o.)

A bécsi források előnyben részesítése a ha-

zaiakkal szemben valójában az államcentrikus történetírás követelményeiből fakadt. Mivel a kora újkorban és az újkorban Bécsbe helyeződött át a szuverén államiségét részben vagy egészben elvesztő magyarság politikai központja, érthető, hogy a központi kormányservek – Bécsben őrzött – iratai váltak igazán fontossá a politikai köztörténet szemléleti alapjáról. Hiszen csak és kizárólag ebből a látószögből minősülhetett akár a helytartótanácsi és kivált a lokális forrásanyag „terjedelmesebb, de sokkal szegényebbnek”, ahogyan maga Domanovszky is fogalmazott. Fontos tehát rögzíteni a tényt, hogy az újkor, a XVIII–XIX. század kutatása, amely a FONTES munkálataiban kulminált, és melynek a Bécsi Magyar Történeti Intézet volt a fő szervezeti letéteményese, a hagyományos, közvetlenül a német, tehát a rankei mintákat követő tematika és politikatörténeti megközelítés jegyében vette nálunk kezdetét. Ami persze korántsem véletlen. Nemcsak történészeink ilyesfajta iskolázottsága és Klebelsberg németes szellemi orientációja áll a dolog hátterében. Ám éppen ez a fajta történészbeállítottság volt adekvát azzal, ami a Trianon utáni Magyarországon különleges társadalmi és politikai funkcióval ruházta fel a történetírást, s melyről Glatz Ferenc már kimerítően szólt tanulmányaiban.

A szakma társadalmi és politikai kiszolgáltatottsága más téren is érvényesült. Ha végigtekintünk a FONTES megjelent negyvenkét kötetén, rögtön feltűnik az arisztokrácia mint téma túl gyakori felbukkanása. Magának Széchenyi Istvánnak tizenhárom kötetben tették közzé az irathagyatékát, de az egy ideig a hercegi családnál levéltárosi alkalmazásban álló Hajnal István szerkesztésében például önálló kötetet kapott egy XVII. századi Esterházy nádor, vagy több kötet készült a Habsburg-házból származó nádorok irataiból (Mályusz Elemér és Domanovszky Sándor munkái), és a sort tovább folytathatnánk. Ne keressünk itt tisztán szakmai megfontolást, hiszen e témák kijelölését döntően a főnemesi mecénatúra ügyes kihasználása diktálta, melyet Klebelsberg a Történelmi Társulat közbejöttével hasznosított a kutatás érdekében.

A Bécsi Magyar Történeti Intézet és vele együtt a FONTES jelentőségét nem kisebbíti, ha pontosan kijelöljük helyüket a történet-

szemléleti palettán. Amivel azért is jó tisztában lenni, mert az intézetben megforduló sok száz ösztöndíjas szocializálásával a bécsi műhely tartós nyomokat hagyott a XX. század második felének hazai historiográfiájában. Mindezt egy viszonylag friss példán kívánom bemutatni.

A marxista történetírás égisze alatt kezdeményezett tízkötetes MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE kora újkori kötetének szerkesztői és szerzői között még számosan akadtak, akik ösztöndíjasként hónapokat töltöttek az Intézetben. A XVIII. századnak szentelt, 1989-ben megjelent negyedik kötet főszerkesztője például 1933 és 1934 során időzött hosszabban Bécsben. S jóllehet Ember Győző közvetlenül nem a FONTES részére végzett másolási munkákat, sőt többnyire nem is a központi kormányservek, hanem a Helytartótanács irataiban búvárodkodott, ám az évtizedekkel később a szintézis részére írt gazdaságtörténeti áttekintést még mindig az akkor és ott magába szívott szemlélet hatja át. Egyik kritikusa, Benda Gyula nem is mulasztja el, hogy fejére ne olvassa anakronisztikus megközelítésmódját. „Ember Győző nem ismerteti a gazdaság egészének vagy egyes ágainak működését, helyette legtöbbször csak a központi kormányservek intézkedéseit sorolja fel. A közlekedésről például megtudjuk: »a Helytartótanács rendeletet adott ki, hogy a fákat az erdei utak mellől vágják ki annyira, hogy legalább két szekér férjen el rajtuk egymás mellett« [670. o.], de valóságos útviszonyokról nem kapunk átfogó ismereteket.”

Ez a példa egyéb szempontból is tanulságos. Ember Győző, láttuk, a harmincas évek ösztöndíjasaként nincs már befogva a FONTES munkájába, mint ahogy rendszerint a többi ösztöndíjas is mentesül ebben az időben e terhes feladat végzése alól. Nem csoda tehát, ha mindjobban akadozik a FONTES húszas években ígéretesen indult kiadványprogramja. Az idő előrehaladtával egyre kevésbé emlékezett a Bécsi Magyar Történeti Intézet arra a Klebelsberg által kigondolt tudományos nagyüzemi modellre, melyben a szakmai irányítást a már beérkezett kutatók, a napi aprómunkát, vagyis az iratmásolás zömét pedig az ösztöndíjjal ott tartózkodó kezdő történészek végezték volna. A harmincas évek derekán Domanovszky már tényként említi, hogy „az egyetemekről kikérülő legtehets-

gesebb historikusoknak ilyen másolással való megterhelése kiment a szokásból” (141. o.). De vajon miért mondott csődöt Klebelsberg elképzelése? Meggyőződésem, hogy itt éppen az a hatás vagy visszahatás érhető tetten, ami a hazai kutatóintézeti infrastruktúra elmaradt, bár tervezett fejlesztéséből fakadt. Mivel végül nem jött létre egy a bécsi intézeti munkára „felkészítő” hazai kutatóhely, maga a Bécsi Magyar Történeti Intézet volt kénytelen ezt a szerepet betölteni. S mivel, ráadásul, az olyanokra szükséges külföldi tanulmányút lehetőségével is kecsgetett az ide szóló ösztöndíj, nemcsak kutatóhelyként, de a szakmai továbbképzés színterékként is felértékelődött a bécsi intézet. Ezeknek a kényszereknek az eredményeként kerül azután az eredeti célokat is elhomályosítva mindinkább előtérbe, hogy a kierkező fiatal történészek „a bécsi egyetemen módszerei kiképzésüket is elmélyítsék”, és persze anyagot gyűjtsenek saját egyéni kutatási témájukhoz. E súlypont-áthelyeződést akár válságként is átéltették mindazok, akik osztották Klebelsberg eredeti elképzeléseit, mint Domanovszky Sándor, aki szerint: „a bécsi forrásanyag föltárása, az ifjú történész-nemzedék képzése és a föltárt eredmények publikálása (köriül) bizonyos bajok ütötték föl a fejüket” (141. o.). Így váltott funkciót a Bécsi Magyar Történeti Intézet a harmincas évek során, hogy mintegy előfutárává legyen a majd csak 1941-ben létesülő első hazai történetkutató műhelynek, a Teleki Intézetnek.

Ám nemcsak Ember Győző hatását tekintve tartós bécsi tanulóéveivel bizonyíthatjuk, hogy a húszas évek végétől és kivált az azt követő évtizedben a Bécsi Magyar Történeti Intézet lett a történész-kádertovábbképzés itthon fájón hiányzó egyedüli szervezeti kerete. Újváry könyvének egyik legbecsesebb része az a hatvanoldalas ADATTÁR az Intézet tagjairól (1920/21–1944/45), melyben a szerző százhatsvan intézeti ösztöndíjast mutat be. Újváry ebben többek között azt is dokumentálja, hogy milyen publikációk születtek később, olykor évtizedek múltán azoknak a kutatóknak a gyümölcseként, melyeket az ösztöndíjasok kintlétük idején folytattak.

Már futó ránézésre hamar kiviláglik, hogy a Bécsi Magyar Történeti Intézet kevés kivétellel csupa olyan ösztöndíjast látott rövidebb-hosszabb időre vendégül, akik, ha még

csak szakmai pályájuk elején állottak is, utóbb a céhes történetírás ismert képviselőivé lettek. De vajon mi vonzotta őket Bécsbe? Legtöbbjük afféle posztgraduális képzésként élte át, amit huszonevesen elnyert ösztöndíjasként tapasztalt a Bécsi Magyar Történeti Intézetben. S ennél többel is megajándékozta őket az ittlét: a kötetlen kutatói létformával. Éppen azt nyújtotta tehát számukra a bécsi ösztöndíj, amely többségük számára itthon többnyire elérhetetlen volt. Hiszen hazatérve rendszerint levéltárosként, muzeológusként, könyvtárosként, sőt középiskolai tanárként s csak elvéve egyetemi oktatóként helyezkedhettek el, vagyis ritkán jutott ki számukra a kutatói státus.

Ez a háttér magyarázza, hogy miért ment oly hamar veszendőbe az Intézet mint a FONTES munkálatait kiszolgáló műhely eredeti eszméje. Más szempontból ez azt jelenti, hogy hamarosan a Bécsi Magyar Történeti Intézet kezdte ellátni jól kiképzett történész szakemberekkel elsősorban a hazai levéltárakat, de olykor az egyéb közgyűjteményeket, sőt utóbb az egyetemeket és az akadémiai kutatóintézeteket is. Ezek után nincs mit csodálkozni azon, hogy a FONTES-ben vállalt négermunka helyett a másol és máskor nem vagy alig elérhető önálló kutatói létforma kezdte mindjobban kitölteni a Gárdapalota falait. Ami viszont egyúttal el is távolította a Bécsi Magyar Történeti Intézetet attól a történetnyszemléleti orientációtól, melynek a FONTES maga volt az élő megtestesülése.

Ha az eredeti Klebelsberg-féle tudományos koncepciót összevetjük azzal, amit a későbbi ösztöndíjasok egyéni témáit tükröző bibliográfiáiból kiolvashatunk, két dolog nyomban szembetűnik. Az egyik az, hogy idővel eltűnnek az egyéni munkatervekből a forrásközlések, s kivált ritka a FONTES-hez kötődő kényszermunka; a másik, hogy a központi kormányzatek vizsgálatára alapozott politikátörténet mellett, olykor ahelyett fokozottan előtérbe kerül a gazdaság- és társadalomtörténeti tematika. Az átalakulás minden bizonnyal nem központi elhatározás, hanem spontán folyamatok következménye, melyet az Intézet vezetése maga is inkább csak tudomásul vett, s olykor kényszerűen elfogadott. A lényeg viszont az, hogy a Bécsi Magyar Történeti Intézet és a vele összefonódó tör-

ténetkutatói program a harmincas évekre jórészt elvesztette azt a fajta kezdeményező-, a történetkutatás egészét orientáló és befolyásoló szerepét, melyet még Klebelsbergnek köszönhetett. Azért történt ez, mert az új történelem kultuszminiszter, Hóman Bálint nem favorizálta oly mértékben a bécsi műhelyt, mint elődje, vagy mert az újkorkutatás divatja is leáldozóban volt már ekkoriban, újra teret adva a medievisztikának – mindez nyitott kérdés. Számunkra itt most legfőljebb annyi érdekes ebből a történetből, hogy a Bécsi Magyar Történeti Intézet fokozatosan a honi történettudományon belüli fejlemények vonzásába került. Vagyis az Intézet egyre jobban kezdte kiszolgáltatni azt a hazai történetsszakmát, melynek értékrendje, tudományos beállítottsága már nem mindenben esett egybe azzal, amit az Intézet Klebelsberg, Dománovszky és Károlyi Árpád szándékainak megfelelően korábban markáns módon képviselt.

Ilyen új impulzust jelentett a korban a Mályusz Elemér által a harmincas években kezdeményezett „Magyarország és Nemzetiség” című népiségtörténeti munkaprogram, amely határozott alternatívát kínált mind a Szekfű képviselte szellemtörténeti iskolával, mind általában a németes-osztrákos politikai köztörténettel szemben. Az ADATTÁR a tanúrára, hogy a Mályusz körül seregülő fiatal történészek szinte mindegyike megfordult rövidebb-hosszabb időre a bécsi Intézetben, ám többnyire már semmi közük nem volt a FONTES sorozat munkálataihoz, és rendszerint már nem is (csak) politikátörténeti stúdiók álltak érdeklődésük homlokterében. A Szabó Istvántól (aki elsőként 1926-ban kap ösztöndíjat, de már ekkor város- és vallástörténeti témát kutat a bécsi archívumokban) Jakó Zsigmondig, aki 1939/40-ben élvezte az Intézet vendégszeretétét, hogy Bihar megye migrációs és etnikai viszonyait tanulmányozza a török előtti időkre vonatkozóan, az e körből származó történészek hosszú listáját sorolhatnánk itt fel. S mennyire jellemző, hogy az utolsóként említett fiatal történész a témáról szóló monográfiáját természetesen nem a FONTES, hanem a Mályusz által szerkesztett népiségtörténeti könyvsorozatban publikálta 1940-ben. Ám mindez, úgy tűnik, nem okozott feszültséget az Intézet és a szakma szemléletileg tőle távolabb álló csoportjai

között. Ilyen konfliktusok később robbantak ki, ám a Mályusz és Hóman között a negyvenes évek elején elmergesedő vita mögött, amint az az újabban közreadott dokumentumokból kitűnik, a népiségtörténeti iskola és a Teleki Intézet Deér József vezette Történettudományi Intézete közötti feszültség munkált.

Csak gyanítjuk, hogy a Bécsi Magyar Történeti Intézet vezetése idővel maga is érzékelte a tudományos klíma némi módosulását, valamint hogy az Intézettel összefonódó történetsszemlélet és tematika legalábbis némi kiegészítésre szorul. Ennek lehet a jele, hogy később a FONTES sorozat keretében helyet kapott a gazdaság- és társadalomtörténet is, jóllehet ilyen témáról végül mindössze egy kötet készült, amely a Mária Terézia kori úrbérrendezés iratait tette hozzáférhetővé.

Újváry Gábor már könyve alcímében azt kérdezi: „*Tanultunk a történelemből?*” Majd műve szöveges részének utolsó mondatában újra megismétli a kérdést. S ezzel feltehetően nyomatékositani kívánja meggyőződését, miszerint az utókor elpredálta „*a Klebelsberg nevéhez köthető hagyományokat*”, melyeket pedig, véleménye szerint, „*az új kor kihívásaihoz alkalmazkodva*” inkább meg kellett volna őriznie. Számomra viszont inkább az derült ki, hogy Klebelsberg történetkutatói és tudományszervezési programja, amely tiszteletet, ám egyúttal értelmezést is kíván, kifejezetten korhoz kötött jelenség. Amit nem egyedül a vele szemben eleve ellenséges 1945-öt követő utókor tagadott meg, hanem már saját korának a belső szakmai és tudományszervezési folyamatai is túlhaladtak nem sokkal azután, hogy a gróf meghalt. Nemcsak a megértés hiánya, hanem a történetírói programok módosulása, valamint a tudományos infrastruktúra idővel változó szerkezete is felelős azért, hogy a FONTES „*torzóban maradt*”; hogy a Bécsi Magyar Történeti Intézet végül nem egészen azt a funkciót töltötte be, mint amire alapították, és hogy a Klebelsberg-féle történetkutató program ma már jószerivel alig több historiográfiánk tanulmányozásra érdemes közeli múltjánál. Ám hogy közvetlenül belőle merítsük a mintát, ha ösztöndíjpolitikáról, kutatási szervezési kérdésekről és kívált ha történetkutatói projektumokról gon-

dolkodunk, a könyv anyagának a továbbgondolása után különösen nem látszik elfogadható megoldásnak. Nem biztos, hogy a múlt történelemmé stilizálva, ami a történészek dolga, éppen csak arra szolgál, hogy az így nyert tudást rögtön aprópénzre váltsuk pillanatnyi és holnapi gyakorlatunkban.

Gyáni Gábor

SZTEREOTÍPIÁK EKSZTÁZISÁBAN

Jean Baudrillard: Amerika
Fordította Tótfalusi Ágnes
Magvető, 1996. 162 oldal, 680 Ft

Ha élesen akarok fogalmazni, és miért ne akarnék, akkor azzal kezdem, hogy Szilágyi Lenke egyetlen fotója a könyv borítóján pontosabban írja le a könyv tárgyát – Amerikát –, mint Baudrillard százhatvan oldala – feltéve persze, hogy a könyv iránti várakozásainkban engedünk a cím szabta irányoknak. A képen porolóállványra emlékeztető fatákolmányt látunk, amely előtt kissé rongyos amerikai zászlót lenget a szél. Az állvány két végén, két egymással párhuzamos, magasra tett gerendán tökéletesen indokolatlanul két bicikli feszül a levegőnek, mint két szobor vagy mint két portré? Embléma? Redundáns Duchamp-utánpótlás? A földön régóta aszalódó, valószínűleg állati csontok hevernek. De lehet, hogy a két kerékpáros maradványai. Death Valleyben készült volna a kép? A fehérrel világító felhős ég alatt a két értelmét vesztett jármű – két bicikli magasan a levegőben – az emberi erőfeszítések abszurdításának anonim emlékműve. A kép túlvisz Amerikán, azaz egyetlen országban vagy földrészben: a sivatagi kerékpáros szabadságával és esélyeivel García Márqueztől Kelet-Európáig mindenki tisztában van. 1989 novemberre abban a videofelvételben összegeződött számomra, amely egy kerékpárost követett, amint a berlini fal *tetején* száguld súlytalanul, szabadon a semmibe.

Szilágyi Lenke képe olyan, amilyen Baud-

rillard szövege lenni kíván: végletes, sejtelmes és egyúttal megformált. A két bicikli, amely valahonnan a civilizációból került a sivatagba, a görbülő horizont és a tépett zászló közé ékelve, az égbolt mozgalmas felhőjátékai előterében szegeződik a térbe; egymást ismétlő formáik feszesen tartják a látványt. Pusztá vázuk – csontvázuk – a maga filigrán vonalaival az emberi lépték miniatűr lenyomata a végtelen tágasságú térben, amely elnyelte őket.

Azért időztem el ennél a képnél, mert ugyanazt emeli ki Amerikából, amit Baudrillard: a sivatagot, és segít pontosítani, mit vártam volna a szövegtől. Olyan tekintetet, mint Szilágyié, amely – ha már utazunk – egybefogja a mikro- és makrovilágot, s amely a kép előterébe tud állítani – például a csontok helyett – egy olyan részletet, mint a zászló varrásának a felfeslése. Baudrillard nagyvonalú szövegfutamai a világ voltaképpeni vezetőerejéről és Amerika hanyatlásáról üresjáratnak tűnnek ennek a képnek az árnyékában.

Baudrillard-nak ezt a könyvét olvasva az ember nyűgös lesz, és azon kezd tűnődni, nem züllesztő-e a folyamatos publikálás mint életforma. Biztos-e, hogy minden meglátás papírra vetendő, és ha ez megtörténik is, feltétlenül közzé is kell tenni? A sorok mögött felsejlik a szerző, amint hátradől, ölébe veszi a lap-top ölebet, és mondanivalóinak mámoros bősége mozgásba lendíti az ujjait a billentyűzeten. Virtuális fecsegésbe merül velem, de nem szán rám elég időt. Kifizet azzal, ami legelőször az eszébe jut, egyébként is éppen attól van elragadtatva, és újra meg újra elmondja a sivatagot, a promiszkuitást (nem olyan világos, mit ért rajta, mint ahogyan hangzik: vélhetően, némiképp önkényesen, a sokféle etnikum egymás mellett élését), az álcázott rajongásnak álcázott rajongását, amelynek mélyén csak a fölényes francia értelmiségi sztereotípiáját látjuk, amint sztereotípiákat ont Amerikáról.

Miközben úgy tesz, mintha nem érdekelné, hogy posztmodernül írni nem azt jelenti, hogy szabadon engedjük a szövegünket (például néhány dolgot többször írunk meg), hanem azt, hogy a korábbi normák szerint nem megformáltnak ható, laza *formára* hozzuk: pontosan úgy, mint a fodrászok, akik zselék, lakkok és technikák rendkívül bonyolult